

YLILUONNOLLINEN II MAAILMANSOTA – LAPPILAISTA KOKEMUSPERINTÖÄ

Sota-aika herkisti ihmiset arjen ylittävälle kokemuksille. Tässä katsauksessa tarkastelen Lapissa tapahtuneita ja lappilaisten yliluonnollisia sotakokemuksia. Ne sisältyvät valmisteilla olevaan väitöskirjaani suomalaisista II maailmansodan yliluonnollisiksi tulkituista kokemuksista.

Etnografinen tutkimus avartaa ja rikastaa kuvaa sodan inhimillisestä puolesta: kauhusta, pelosta, epätietoisuudesta, huolesta, uhkasta, hädästä ja toivosta.

Vuosina 2017–18 syntynyt tutkimusaineisto on monimuotoinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Yliluonnollinen sota* -muistitietokeruun ja oman keruuni kautta kertojia on nyt 195 ympäri Suomen. Kertojien omakohtaisia kokemuksia on aineistossa viidennes, eli suurin osa on siirtynyt perimätietona perheissä.

Kaikista kokemuksista 13 prosenttia koskee Lappia: niistä 63 prosenttia liittyy kotirintamiin ja 37 prosenttia sotarintamiin, erityisesti Lapin sotaan. Hyödynnän tausta-aineistona myös SKS:n arkistoon vuosikymmenten aikana kerättyjä kertomuksia sodasta.

Kokemukset ovat eri tavoin vaikeita, traumaattisia, ristiriitaisia, herkkiä, synkkiä, hävettyjä, tukahdutettuja, pyhiä, tärkeitä ja valettuja. Ne liittyvät omaan, läheisen ihmisen tai Suomen kohtaloon.

Eniten kokemuksia on toisilleen rakkaiden ihmisten välisistä yhteyksistä, kuin näkymättömistä langoista sotarintamien ja kotirintaman välillä. Näin lapsenlapsi kertoi mummonsa talvisodan aikaisesta kokemuksesta 17.2.1940 Kolarissa:

”Samaan aikaan kun isoisäni kaatui Kuhmossa, näki isoäitini hänet kodin navetassa. Se oli pieni navetta, jossa oli valurautainen muuripata. Isoisäni seisoi padan takana, hän ei puhunut mitään. Isoäitini ymmärsi puolisonsa kaatuneen.” (SmM 2017–18.)

Kulttuuriperinnön luominen sosiaalisena prosessina

Tutkin sotakokemuksia kulttuuriperintönä. Ajankohtaisessa keskustelussa nousevat esille subjektiivisuutta, kokemuksellisuutta, kerronnallisuutta ja moniäänisyyttä korostavat näkökulmat. Olen kiinnostunut kulttuuriperinnön luomisesta aktiivisena, sosiaalisena prosessina.

Kertojat määrittelevät kulttuuriperinnön sisällön ja kertominen on dialoginen ja refleksiivinen prosessi. Subjektiiviset kertomukset muodostavat toisiinsa liittyneinä keskustelun, jossa on kulttuurisesti jaettu ja henkilökohtaisia puolia.¹

Antropologina näen roolini kulttuuriperintökeskustelussa vuorovaikutuksen ja keskustelun herättäjänä. Aikaisemmin ohitettu ja näkymätön tehdään näkyväksi ja ihmisten omat kokemukset, tulkinnat ja merkitykset nostetaan esiin. Jokaisen kertojan ääni on yhtä arvokas. Ja se, minkä ihminen totena kertoo, on totta.²

Moniäänisen, kontekstuaalisesti rikkaan ja erilaisia merkityksiä ymmärtävän etnografisen metodin avulla muodostuu kertomusten välille parhaimmillaan tiheää vuoropuhelua. Jokainen, joka sodan kokemuserintöön tutustuu, tulkitsee sitä omalta kannaltaan.

Lappilaisia tulkintoja ja merkityksiä

Yliluonnollinen kokemus on usein jäänyt mieleen sodan avainkokemuksena. Se antoi lohtua ja turvaa, loi merkitystä synkimpiin hetkiin, varoitti vaarasta tai jopa pelasti hengen. Sodankyläläisen sotilaan hengenpelastaja oli talitintti.

”Isä ei paljon sodasta kertonut, mutta tämän hän kertoi. Talitiainen pelasti hänen henkensä. Se tuli oksalle laulamaan. Isä kiinnitti huomionsa lintuun ja vaihtoi paikkaa, ja saman tien tuli täysosuma siihen, mistä hän lähti. Lintu tuli varoittamaan. Siitä lähtien isä piti talitiaista onnen lintuna.” (SmM 2017–18.)

Useat lappilaiset kertojat ovat kuvanneet kokemaansa luonnolliseksi sodan olosuhteissa. Koska vaikkapa kirjeiden kulku oli hidasta ja postin kulku epävarmaa, olivat käytössä toisenlaiset yhteydet³. Näin kertoo Tervolassa sota-aikana elänyt kertoja:

”Sota-aikana, kun huoli omaisista ja pelko haavoittumisesta kalvoi alituisen mieltä, olivat käytössä sellaiset taajuudet, jotka meillä kaikilla on, mutta olemme ne menettäneet. Ainaisessa hermojännityksessä antennit virittyivät vastaanottamaan tietoja myös telepaattisesti. Kylässä yleensä tiedettiin, kuka oli kaatunut, ennen kuin virallinen ilmoitus tuli.” (SmM 2017–18.)

Kertojat ovat tulkinneet tapahtunutta telepatiaksi, intuitioksi tai etiäiseksi. Kokemuksia yhdistää pienten merkien ja merkitysten etsiminen ja löytäminen. Uskonnollisuudesta ei läheskään aina ole kyse, eikä kokemusta selitetä puhki, vaan säilytetään sen mystisyys.

Lappilaista varautumista sodan kauhuihin

Sotaa enteiltiin paljon. Eräs kertojistani näki Sallassa ennenäyn syysiltana 1939, autosavotan tien rakennustöiden aikaan. Näyn koki samanaikaisesti kaksi ihmistä.

Kuva 1. ”Stukalentäjät, joiden kone ammuttiin alas ryssän linjojen takana, saapuvat 40 kilometrin erämaamarssin jälkeen aseveljiensä luokse Polkuvaaraan. Saksalainen majuri Stein selostaa matkaansa 6. divisioonan komentajalle eversti Viiklalle. Oikealla divisioonan saksalainen yhdysupseeri everstiluutnantti Priepke. Vuosi lienee 1941.” Kuva: Antti Hämäläinen. SKS:n arkisto.

”Niittykämpällä, rakotulien toiselta puolelta, meidät ohitti suomalainen nelirivinen sotilasjoukko. Se marssi kohti Vuorikylää ja lauloi ’Kuullos pyhä vala, kallis Suomenmaa...’ Muistan vieläkin hien hajun ja saappaiden töminän. Marssi jatkui niin kauan, kuin jaksoimme seurata.” (SmM 2017–18.)

Lapin erityispiirre liittyy Pohjois-Suomeen jatkosodan saksalaisten sotilaiden toiminta-alueena. Suomen ja Saksan sotilasyhteistyö tiivistyi talvella 1940–1941 ja syksyyn 1941 mennessä yli kaksisataatuhatta saksalaista sotilasta otti rintamavastuun Pohjois-Suomesta. Saksalaisten tuloon valmistauduttiin henkisesti.

”Ajoin välirauhan aikaan pimeässä hevosella Kemijärveltä Sallaan päin. Mäntyvaaran rinteessä tuli auto vastaan kirkkaissa valoissa. Hevonen piti kääntää syrjään, mutta kun valo tuli melkein hevosen kohdalle, auto äkkiä hävisi. Myöhemmin oli samassa paikassa saksalaisten asuinpaikka, ja siihen rakennettiin paljon parakkeja.” (SKS KRA.)

Kesällä 1941 Suomi oli valmis valloitusotaan idässä kansallissosialistisen Saksan rinnalla. Suomi lähti Suur-Suomea rakentamaan, valloittamaan Itä-Karjalaa ja perusteli hyökkäystä pyhänä sotana ja ristiretkenä. Vuoden 1941 lopulla Suomi hallitsi suurempaa aluetta kuin koskaan historiansa aikana.⁴ Saksan tappioon II maailmansodassa varauduttiin enneudessa. Pian unen jälkeen alkoivat Stalingradin saksalaisille tappiolliset taistelut.

Kuva 2. ”Uusia sotatoimia odoteltaessa vietetään aikaa iltanuotion äärellä. Oulu. Kuva on vuodelta 1944.” Kuva: Unio Hiitonen. SKS:n arkisto.

”Unessani Hitler oli murheellinen. Tervehtiessään hän pudisti päätään sanoen: ’Kaikki on menetetty, tästä lähtien koemme vain vastoinkäymisiä’. Sitten hän kääntyi ja käveli raskain askelin pois.” (SKS KRA.)

Suhde saksalaisiin ja Lapin sodan enteitä

Saksalaisten läsnäolo laajensi lappilaisten kokemusmaailmaa rajulla tavalla. Tunnettiin avuttomuutta, koska koettiin, että Lappi jätettiin saksalaisten sotilaiden toiminta-alueeksi, jotta muu maa ja Karjala säilyisivät.⁵

Suhde saksalaisiin oli monimutkainen. Kertojat antavat heistä useimmiten myönteisen kuvan arkisina ja paikallisia tapoja kunnioittavina ihmisinä. Monille saksalaiset edustivat suurta maailmaa, joka haluttiin kokea.⁶ Tuttavalliset suhteet synnyttivät empaattisia tunteita, mutta niistä ei mielellään kerrottu ulkopuolisille⁷. Toisaalta saksalaisia pidettiin maastoon tottumattomina ”paraatisotilaina”⁸.

”Saksalaiset olivat Lapissa äärimmäisen kurinalaisia, ei mitään häiriötä ollut siviilien kanssa. Ne marssivat, että alppikenkä kolisi.” (SmM 2017–18.)

Kun aselepo Neuvostoliiton kanssa astui voimaan 4.9.1944, oli Suomen katkaistava suhteet Saksaan. Saksalaisten joukkojen oli poistuttava Suomesta 15. syyskuuta 1944 mennessä. Silloin syttyi Lapin sota, joka päättyi 27. huhtikuuta 1945. Lapin sota ajoi pohjoisen asukkaat evakkoon, nosti aseveljet toisiaan vastaan ja aiheutti laajat tuhot. Lapin sotaa oli ennusteltu jo paljon aikaisemmin.

”Maaliskuussa 1939 vaimoni näki unen, että saksalaiset pommittivat Pohjois-Suomen kyliä ja kaupunkeja, Lappi oli yhtenä tulimerenä. Olin tuohon aikaan Tervossa opettajana ja paikalliset asukkaat arvelivat, että odotettavissa on sotia ja veritöitä, sillä sinä talvena revontulet roihusivat taivaalla verenkarvaisina. Katselin niitä usein illan pimetessä.” (SKS KRA.)

”Jatkosodan alussa, kun uskottiin, että päästään heinäntekoon kotiin, enoni Taa-vetti sanoi: ’Ei, pojat, sitä tapellaan vielä Kukkolankoskellakin’ (Tornionlaakso). Eno joutui komppanian päällikön puhutteluun jutuistansa. Lapin sodan jälkeen komppanian päällikkö kävi pyytämässä anteeksi.” (SmM 2017–18.)

6. syyskuuta 1944 määrättiin Lapin läänin sekä Oulun läänin itäisten kuntien siviiliväestö evakuoitaviksi. Pekka oli nähnyt ennenäyn lokakuun 1944 evakosta Ruotsiin jo vuonna 1943 kotitalonsa ikkunasta Aavasaksalla:

”Kellarin edessä oli lehmiä, ihmisiä ja sotilaita. Sotilaat kaivoivat isoa kuoppaa, ampuivat lehmiä ja pudottivat ne kuoppaan. Osan päästivät vapaiksi. Vaimot lähtivät lehmien ja itkevien lasten kanssa Tornionjoelle, jonne oli rakennettu ponttonisilta.” (SmM 2017–18.)

Lapin sotaa kuvataan kertomuksissa erityisen kovaksi paikaksi. Sotaväsymys oli armoston ja Hitlerin raakuus poistua poltetun maan taktiikalla tuntui kohtuuttomalta. Erään veteraanin mukaan oli julmuuden huipentuma pakottaa aseveljet toisiaan vastaan: ”Kun juna lähti kohti pohjoista, se ei tuntunut sopivan kenenkään järkeen eikä ymmärrykseen”. (SmM 2017–18.)

”Komensin saksalaista antautumaan Kemissä. Se sanoi suomeksi, että kyllä tämä on kauheaa. Kolme vuotta on oltu aseveljiä ja nyt verissä päin taistellaan. Ärähdin jotain. Sillä oli komea kello ranteessa. Otin sen väkisellä. Se ihmetteli, että tämmöisiäkö rosvoja te suomalaiset sotilaat olette. Sanoin, että ei me rosvoja olla, herrat sen kellon ottaisivat kuitenkin, että parempi se on minun ottaa. Siltä pääsi itkun. Minulle tuli niin outo olo, kun se itki, että annoin kellon takaisin. Ajattele, minkälaisen pedon sota tekee kunnan miehistä.” (SmM 2017–18.)

Suurin osa Lapin sodan kokemuskertomuksista liittyy aavistukseen omasta tai sotakaverin kohtalosta sotarintamalla. Hyvin yleinen on kertomus sotilaasta, joka aavistaa pian kuolevansa.

”Etenimme kohti Kemiä 3.10.1944. Joukkueemme oli kärsinyt suuret tappiot. Erään kylän laitaan pystytimme teltan. Luutnantti köllähti viereeni ja manasi: ’On huono tuuri. Näin monta vuotta olen säilynyt hengissä. Marraskuussa pääsisin siviiliin, ja nyt kaadun’. Älä noin puhu. Monta vuotta olemme yhdessä marssineet. Kyllä me katsomme sodan loppuun’, koetin lohduttaa. ’Ei’, luutnantti vastasi. Lähdimme sakemannin selustaan ja parin tunnin kuluttua kannoin kuollutta luutnanttia autiotalon kellariin. Mistä hän tiesi, mietin.” (SmM 2017–18.)

Kuva 3. ”Saksalaisilta jäi muun muassa heidän kuuluisia alppikienkiään isot määrät Kemiin. Kuvassa ovat ensimmäiset siviilit ehtineet hylättyjä varastoja katsastamaan. Kuva on vuodelta 1944.” Kuva: Unio Hiitonen. SKS:n arkisto.

Näin olen kokenut

Aineistostani nousee esille myös, kuinka sodan kokeneiden ihmisten psyyke jäi sotien jälkeen hoitamatta. Veteraaneja luonnehdittiin vaitonaisiksi. Erityisen vaikea suhde on ollut suomalaisiin vapaaehtoisiiin SS-miehiin, joista muodostettu pataljoona oli lojaali kansallissosialistiselle Saksalle⁹. Kuulin kertomuksen sodan jälkeisestä pelosta:

”Sodasta en puhunut koskaan, koska sodan jälkeen sotilaita ei arvostettu millään tavalla. Työkaverini oli suomalainen SS-mies. Hän salasi sen, vaikka asuimme samassa huoneessa. Kysyin häneltä, että missä olit sodassa, niin hän sanoi olleensa Rukajärven suunnalla hevostmiehenä. Hän näytti sota-aikaista valokuvaansa, niin ihmettelin, että sinullahan oli siellä komeat kamppeet. Hänellä oli lähitaistelumitalia ja vaikka mitä prenikoita. Mies meni aivan kalpeaksi. Ojensin käteni, että kuule, olemme samassa veneessä. En minä puhu näistä mitään. Hän pelkäsi.” (SmM 2017–18.)

Tutkimukseen osallistuneiden kertojien mielestä Suomi on nykyisin moniarvoistunut ja hyväksyvämpi erilaisille äänille. Saa olla haavoittuva. Kertojat toivoivatkin, että tuomitsemisen ja väheksymisen sijaan, heidät otetaan vakavasti.

Menneisyyden ääniä kuulemassa

II maailmansodan jälkeisissä muistamisen tavoissa ovat olleet läsnä kristilliset ja isänmaallisen uhriuden ja sankaruuden painotukset. Kokemushistoriallinen sotatutkimus on nostanut kansallisen sodan muistamisen, sankarihautausmaiden, muistomerkkien ja liputuspäivien, rinnalle ihmisten henkilökohtaiset kokemukset ja tunteet.¹⁰

Niihin sisältyvät myös intiimit, ylliluonnollisiksi tulkitut sotakokemukset. Usein ne haastavat ja kyseenalaistavat kansallisen kertomuksen ja tuovat siihen uusia nyansseja.

Ylliluonnolliset kokemukset ovat olleet kokijoilleen hyödyllisiä. Jälkipolvet voivat subjektiivisten kokemusten kautta puolestaan eläytyä, jopa samastua, sodan kauhuun, julmuuteen, kuolemanpelkoon, kipuun ja toivottomuuteen.

Hämmäntävistä kokemuksista kertominen auttaa myös sotatrauman purussa. Erityisen tärkeä merkitys on silloin, jos kokija ei ole löytänyt kokemukselleen selitystä tai paikkaa maailmankuvassaan¹¹.

Kun moniääniset kertomukset liittyvät yhteen, on kokonaisuus enemmän kuin osiensa summa. Kulttuuriperintönä ihmisten välinen kokemusten, tunteiden ja havaintojen jakaminen, ja yhteys, toteutuu uudelleen.

Työstän juuri karttaa sota-ajan ylliluonnollisista kokemuspaikeista. Kartta tarjoaa mahdollisuuden tutustua tähän ainutlaatuiseseen perintöön – ja kenties kuulla menneisyyden ääniä.¹² Ihmisten kertomuksissa ovat läsnä esteettisyys ja ihmeellisyys. Näin sodan kauhutkin saavat uusia merkityksiä.

Lähteet ja kirjallisuus

Tutkimusaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura järjesti 4.6.–30.11.2017 muistitietokeruun *Ylliluonnollinen sota*.

SmM 2017–18 = Satumaarit Myllyniemen vuosina 2017–18 keräämä aineisto.

SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin koelma.

Kirjallisuus

Byrne, Denis 2008. Heritage as social action. *The Heritage Reader*. Eds. Graham Fairclough & Rodney Harrison & John Schofield & John H. Jameson. Routledge. London; New York.

Ekkilä, Veikko & Iivari, Pekka 2015. *Jätetyt kodit, tuhotut sillat. Lapin monta historiaa*. Otava. Helsinki.

- Ingold, Tim 2018. *Anthropology: Why it matters*. Polity press. Medford.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku 2012. Shifting images of our wars. *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Eds. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Koninklijke Brill NV. Leiden.
- Kleemola, Olli 2011. *Kaksi kameraa – kaksi totuutta? Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina*. Poliittisen historian tutkimuksia 37. Turun yliopisto.
- Koski, Kaarina 2016. Yliluonnollista vai patologista? *Elore* vol. 23 – 1/2016. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. Joensuu.
- Lähtenmäki, Maria 1999. *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- McDonald, Sharon 2013. *Memoryland. Heritage and Identity in Europe Today*. Routledge. London; New York.
- Miles, Stephen Thomas 2012. *Battlefield Tourism: Meanings and Interpretations*. PhD Thesis. University of Glasgow.
- Raivo, Petri 2000. This is where they fought. *The politics of war memory and commemoration*. Eds. T. G. Ashplant & Graham Dawson & Michael Roper. Routledge. London; New York.
- Seitsonen, Oula 2018. *Digging Hitler's Arctic War. Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. PhD Thesis. University of Helsinki.
- Silvennoinen, Oula 2014. Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja romahdus*. Toim. Sari Näre & Jenni Kirves. Johnny Kniga. Helsinki.
- Silverman, Helaine & Waterton, Emma & Watson, Steve 2017. *Heritage in action. Making the past in the present*. Springer. Cham.
- Tilli, Jouni 2014. *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena. Jyväskylä.
- Virtanen, Leea 1977. *Telepaattiset kokemukset*. WSOY. Helsinki.

Supranormal World War II – Experimental heritage from Finnish Lapland

ABSTRACT

I am writing a doctoral thesis on Finnish narratives from the World War II about experiences interpreted as supernatural. The subject is sensitive and difficult, even though the experiences were common and they helped in coping with war. Raising the experiences opens up and enriches the conception of intimate, sensitive and human side of war.

Difficult cultural heritage can be defined as a past that is meaningful for the present but has been difficult to address. Experiences have often been silenced although they are related to extreme conditions and survival. Fortunately in the present it is already possibly to say: “I have experienced this”.

Loppuviitteet

- 1 Byrne 2008, 150–170; Silverman & Waterton & Watson 2017, 3–14; McDonald 2013, 234.
- 2 Ingold 2018, 23–24.
- 3 Virtanen 1977, 188.
- 4 Tilli 2014, 7–9; 45.
- 5 Lähteenmäki 1999, 222–226.
- 6 Erkkilä & Iivari 2015, 124.
- 7 Seitsonen 2018, 130.
- 8 Kleemola 2011, 72.
- 9 Silvennoinen 2014, 51.
- 10 Raivo 2000, 145; Miles 2012, 31–32; Kinnunen & Jokisipilä 2012, 439–440.
- 11 Koski 2016, 17.
- 12 Raivo 2000, 159.